

Direcții de dezvoltare a sociologiei ca disciplină, sistem de învățământ și profesie

Cătălin Zamfir

Universitatea din București

Cred că sociologia pe plan mondial și, inevitabil, în România, se confruntă cu un fenomen pe care mi-ași permite să-l definesc a fi de criză. Mai precis, sociologia se află într-un moment crucial de opțiuni multiple, direcția sa de dezvoltare în următorul deceniu depinzând radical de aceste opțiuni. Criza pe care o voi descrie poate fi considerată a fi o criză de creștere, dar ea s-ar putea confrunța în viitor cu dificultăți severe de depășire.

Deși în ultimii treisprezece ani sociologia noastră s-a dezvoltat rapid, ea nu a prezentat dezvoltarea spectaculoasă la care ne așteptam. Trei cauze, pe care de altfel le găsim în toate țările, cred că sunt importante.

În primul rând, o anumită inerție în abordarea unor noi domenii tematice importante pentru societatea actuală. Răspunsul pe care sociologia îl dă unui larg număr de probleme acute ale societății actuale este sever insuficient, dacă nu chiar inexistent.

În al doilea rând, o anumită dificultate în relația dintre sociologie și științele sociale sectoriale. Vulnerabilitatea sociologiei se datorează ezitărilor de a depăși paradigma sa tradițională fundată pe o teorie generală și o metodologie centrată mai mult pe cercetare, având deschideri limitate spre profesii practice.

În al treilea rând, numărul relativ redus al sociologilor în raport cu cei din alte discipline, fapt care îi conferă o capacitate competitivă relativ scăzută pentru cucerirea domeniilor practice. Suportul redus acordat sociologiei după Revoluție este un factor important aici. Locurile de muncă, în marea lor majoritate, se dezvoltă în sferile sectoriale ale științelor sociale: economie, management, comunicare, marketing, științe politice în SUA mai ales. Numărul mare al absolvenților în alte domenii ocupă masiv locuri de muncă care ar putea fi, cu prioritate, ocupate de sociologi. Absolvenții facultăților de sociologie în țara noastră nu se confruntă încă cu dificultatea găsitrii locurilor de muncă, dar în viitor probabil, problema, va apare.

Dezechilibre în dezvoltarea sociologiei și a științelor sociale sectoriale

Dezvoltare explozivă a disciplinelor sociale specializate reprezintă, paradoxal, o sursă importantă a sociologiei actuale. Sociologia s-a constituit ca o știință globală a societății în două sensuri distincte, diferită de cea a științelor naturii, ca de exemplu a fizicii în relațiile acesteia cu diferitele științe fizice

particulare, inclusiv cu cele aplicative, ingineresti. În primul rând, sociologia are ca obiect *sociabilitatea*, adică ceea ce este comun în toate sferile vieții sociale. Dincolo de particularitățile unei sfere sociale sau alteia, sociologia are ca fundament actori sociali, comportamente, interacțiuni sociale etc. Eu am numit-o cândva această perspectivă teoria sociologică abstractă, care încearcă să descrie *sociabilitatea*, dincolo de sectoarele particulare

ale societății: familie, comunitate, organizații etc. În al doilea rând, fapt poate mult mai important decât cel menționat mai sus, sociologia s-a constituit ca știință a societății globale. Diferitele componente particulare ale societății, care pot face obiectul unor discipline specifice, reprezintă părți ale *fenomenului social total*, cum spunea Mauss. Societatea este un fenomen social complex, în care părțile sunt componente structurale ale acestuia și nu pot fi înțelese complet (deși parțial este posibil datorită autonomiei lor mai mult sau mai puțin accentuate) decât prin poziția lor în cadrul acestuia și prin interacțiunile cu celelalte elemente. O sferă a societății nu este pur și simplu ceva mai particular decât socialitatea, ci are profilul său specific dat de poziția din sistemul social global din care face parte și de interacțiunea cu celelalte sfere. Aș putea spune că inteligibilitatea oricărei științe sociale particulare este posibilă esențial în perspectiva globală a sociologiei.

O asemenea perspectivă asupra relației între sociologie și științele sociale sectoriale pare a fi general acceptată. În activitatea practică însă, ea nu este decât într-o măsură limitată utilizată. Și de aici și criza atât a sociologiei, cât și a științelor sociale sectoriale.

În foarte mare măsură, disciplinele sociale sectoriale, dezvoltate în legătură cu o sferă socială sau cu o componentă sau perspectivă socială distinctă, s-au dezvoltat rapid, încercând să dezvolte metodologia propriei și teorii care să dezvăluie partea specifică a respectivului domeniu, utilizând destul de lax resursele oferite de sociologie. Pe de o parte, fundamentul comun al socialității, oferit de sociologie, este important în dezvoltarea fiecărei științe, dar nu neapărat fundamental. Pe de altă parte, concentrându-se pe autonomia sectorială, ele acordă o atenție redusă atât locului sectorului respectiv în sistemul social global, cât și interacțiunii cu celelalte sectoare. Se produce astfel o scădere a interconectării dintre sociologie și

celelalte discipline. La rândul său, sociologia devine tot mai puțin capabilă să țină pasul cu complexitatea paradigmatelor sectoriale. Aproape independent de sociologie, în fapt ca răspuns la nevoile practice, au loc dezvoltări paradigmatiche sectoriale explozive care se plasează într-o relație laxă cu sociologia. Multe dintre ele nici nu prea utilizează resursele intelectuale produse de sociologie, ci adesea din alte paradigme mai particulare. De exemplu, disciplina politicii sociale. În SUA, cea mai mare parte a specialiștilor din politică socială vin nu din sociologie, ci din economie. În Marea Britanie, dacă paradigma politicii sociale venea din sociologie și parțial din filozofie și etică, ea s-a autonomizat tot mai mult, pierzând din relația cu sociologia.

Subdezvoltări ale sociologiei

1. Capacitatea redusă a sociologiei de a oferi analize satisfăcătoare *proceselor sociale macro*. Configurația societăților și dinamica lor ocupă mai degrabă un loc marginal în atenția sociologilor. Sociologia a tins să acorde atenție mai mult a ceea ce se poate numi *socialitate*, decât *societății*, *fenomenului social global* în limbajul lui Mauss.

Din diferite motive, sociologia românească a făcut eforturi puține pentru a face inteligibil procesul complex al tranziției. În locul teoriei explicative a fost preluat un model de tranziție produs al unor instituții internaționale, departe de a reprezenta o teorie explicativă, fiind tot mai criticată atât datorită presupuzițiilor sale discutabile, cât mai ales a efectelor dezamăgitoare ale aplicării sale.

2. *Riscul pierderii contactului cu disciplinele sociale sectoriale care au cunoscut o adevărată explozie în ultimul timp*: de la clasică economie, demografie, la management, politici sociale, științe politice, marketing, comunicare etc. Acestea, sub presiunea nevoilor practice, au dezvoltat

paradigme tehnic-aplicative care au fundat profesii sectoriale. Dacă profesiile sectoriale suferă grav de lipsa perspectivei integrative a sociologiei, aceasta manifestă la rândul său dificultăți în înglobarea în perspectiva sa a complexităților cognitive sectoriale aflate în rapidă dezvoltare. În țări Occidentale cu puternice tradiții sociologice, se poate întrevedea un anumit decalaj de dezvoltare: sociologia tinde să devină o disciplină mai degrabă a unei *societăți abstracte*, domeniile importante ale societății tinzând să fie abordate relativ separat de sociologie.

Riscul sociologiei actuale este să devină o disciplină mai puțin practică. În sensul că ea duce tot mai puțin la profesii practice, acestea producându-se în alte discipline mai specializate.

3. *Știință a existentului versus știință a construcției.* Sociologia tinde să fie centrată aproape exclusiv pe analiza *realității existente* și mai puțin pe proiectarea schimbării, a dezvoltării sociale. Sociologia se limitează excesiv la *datul social*, dezvoltând masiv o paradigmă descriptivă și explicativă, dar încă doar marginal o paradigmă a promovării schimbării și dezvoltării sociale. Ea trebuie, în consecință să devină tot mai mult și o *știință constructivă*.

Tranziția reprezintă din acest punct de vedere o provocare cu totul nouă pentru sociologie. Cu excepția societății comuniste, tranziția este un nou tip de societate caracterizată printr-un proces de schimbare/construcție bazată pe un program complex. Nu este întâmplător că sociologia noastră prezintă dificultăți conceptuale și metodologice importante în analiza globală a tranziției și în proiectarea proceselor de dezvoltare socială. Abordarea proceselor de dezvoltare socială tinde să se cristalizeze mai mult în afara sociologiei, în mod fragmentat și limitat.

4. *Sociologia tinde să se retragă din zonele sociale în care se dezvoltă discipline specializate, orientându-se spre zonele neocupate*

de specializările sectoriale. Sociologia tinde să manifeste o anumită rețineră, chiar inhibiție, în fața disciplinelor sectoriale (a se vedea cazul tipic al economiei) care au dezvoltat modele sofisticate de analiză și în relație cu care manifestă o slabă capacitate de intervenție. Probabil din această cauză zone largi ale socialului sunt abandonate de sociologie, tematica tinzând să se concentreze asupra domeniilor depărtate de paradigmele segmentale puternic dezvoltate. De multe ori sociologia se concentrează pe comportamentele *reactive* ale populației la activitățile orientate constructiv din diferitele sfere ale vieții sociale – economie, politică, management etc. Nu este întâmplător faptul că în țări cu tradiție importantă în sociologie, în listarea temelor explorate de sociologie pot fi găsite în exces teme ca feminism, discriminare, relații etnice, homosexualitate, lipsind aproape total unele teme extrem de importante ale societății actuale. Din dezechilibrul între *paradigma reactivă* și *paradigma constructivă*, sociologia prezintă un dezavantaj competitiv în raport cu disciplinele sectoriale. Riscul unui asemenea dezechilibru este ca sociologia să se reducă mai mult la critici oarecum nostalgice ale efectelor sociale negative, pierzând din vedere abordarea constructivă.

Există aici și un efect structural al centralității economiei în organizarea societății actuale. Logica globală a societății nu subordonează logica economiei, ci mai degrabă este subordonată acesteia. O asemenea situație se regăsește în schema frecvent utilizată a celor trei subsisteme ale societății: economie, politică și sistemul social, ultimul apărând a fi mai degrabă un fel de coș rezidual.

5. *Limitări ale dezvoltării metodologiei sociologice.* Dacă inițial sociologia s-a afirmat printr-o explozie a metodologiei cercetării fenomenelor sociale, devine tot mai clară o anumită restrângere a sferei acesteia. Importante produse metodologice încep să

se dezvoltă în disciplinele sectoriale. Metodologia prognozei, de pildă, dezvoltată rapid în anii 60 s-a datorat într-o mică măsură contribuției sociologiei. Surprinzător este totodată faptul că, după câteva bune decenii de dezvoltări în acest domeniu, sociologia îi acordă încă o atenție cu totul marginală. Sociologia tinde să se concentreze pe componenta metodologică a analizei realității date și a socialității, și mai puțin pe cele ale analizei societății globale, prognozei, proiectării schimbării și dezvoltării sociale, a evaluării și monitorizării construcției sociale. Devine oarecum excesivă centrarea pe explorarea „opiniei publice”, a conștiinței colective: percepții, evaluări ale subiecților naturali, atitudini. Sondajele de opinie publică sunt un domeniu foarte important, dar cu o centralitate excesivă. Ne obsedează încă imaginea caricaturală a sociologului ca „omul cu chestionarul”.

Implicații profesionale ale relației dintre sociologie și disciplinele sectoriale

Cred că este important să fim conștienți de faptul că suntem în fața unei opțiuni cu implicații majore.

Prima opțiune: sociologia să devină tot mai mult o disciplină teoretică, depărtată de aplicare, cu un număr redus de specialiști formați mai ales pentru cercetare fundamentală și învățământ, oferind doar unele resurse pentru alte discipline sectoriale. Riscul este că sociologia se marginalizează, se limitează la explorarea unor structuri abstracte, mai mult cele ale socialității, mai puțin a zonelor critice ale dinamicii societății actuale. În acest caz, imaginația sociologică ca element component al tuturor abordărilor sociale va tinde să se diminueze.

Opțiunea alternativă: sociologia, alături de abordarea globală și cea abstractă a socialității, să devină câmpul dezvoltării masive a aplicațiilor practice, inclusiv implicându-se activ în dezvoltarea diferitelor științe sociale sectoriale sau în cooperarea cu

acestea. O asemenea strategie este de natură a oferi sociologiei o capacitate de dezvoltare științifică mult mai puternică, cuplată cu o autoritate științifică și profesională lărgită. O asemenea opțiune este de natură a oferi avantaje importante: a) Stimulează dezvoltarea metodologiei de la cea dominată de metodologia investigării conștiinței publice (chestionare, interviuri), spre metodologia analizei sistemelor și proceselor sociale în termeni obiectivi, cât și spre metodologia construcției sociale – prognoză, dezvoltare strategică și planificare, evaluare, monitorizare; b) Crește capacitatea sa de a explora în profunzime diferitele fenomene sociale, eliminând riscul ca, pe măsură ce se dezvoltă analizele sectoriale, sociologia să piardă contactul cu acestea, rămânând la o abordare excesiv de generală.

Formarea profesională a sociologilor

Câteva observații asupra dimensiunilor învățământului sociologic.

În România procesul este contradictoriu. Constatarea pe care trebuie să o facem după treisprezece ani de la Revoluție este surprinzătoare, dar trebuie să o asumăm cu toată responsabilitatea. Învățământul sociologic este marginalizat și după 1989. În liceu sociologia nu este o disciplină obligatorie. Probabil că nici 10 la sută dintre elevi nu învață sociologia. Cred că Asociația Română de Sociologie trebuie să-și pună ca obiectiv *acum* să facă demersurile necesare pentru introducerea sociologiei ca disciplină obligatorie în liceu.

Situația pare să fie și mai proastă în învățământul superior. Dacă secțiile de sociologie s-au dezvoltat în toate universitățile importante, predarea sociologiei în facultățile nesociologice nu pare a se fi înviorat în raport cu situația de dinainte de 1989. Am impresia chiar că prezența s-a depreciat aici. La secțiile economice ea este extrem de slabă. La inginerie, de asemenea. Și la secțiile centrate pe științe sociale

sectoriale, sociologia este puțin utilizată ca resursă intelectuală.

Chiar dacă secțiile de sociologie s-au dezvoltat rapid după 1989, în ultimii ani asistăm la o plafonare a numărului de locuri. Dacă reflectăm cu puțină atenție, vom fi șocați de discrepanțe inexplicabile. Cum am putea explica faptul că sistemul universitar românesc creează mai mulți ingineri metalurgiști, de care economia noastră nu prea mai are nevoie, decât sociologi. Și se pot enumera și alte profesii unde cererea este extrem de mică, dar numărul de locuri oferite de Ministerul Educației Cercetării și Tineretului este foarte mare. De exemplu, anul trecut fostul ministru al învățământului a oferit suplimentar o mulțime de locuri la inginerie metalurgică, la mașini agricole (care nu există nicăieri în lume), nu mai vorbesc despre chimie, care a tins să se supradimensioneze, dar nici un loc suplimentar pentru sociologie. Dacă am lua drept criteriu al *nevoii* – cererea –, situația este foarte clară: dacă multe facultăți nu reușesc să acopere cu candidații locurile, făcând eforturi extraordinare să atragă candidați, la sociologie în ultimi ani am avut peste opt candidați pe un loc. Politica Ministerului a fost de a oferi în exces locuri gratuite în profesiile necerute nici de piața muncii și nici de candidați și de a sancționa candidații care vor sociologie, forțându-i să plătească taxă.

Trebuie să fim conștienți de un fenomen pervers datorită limitării iraționale a învățământului sociologic: *menținerea artificială a unui număr de locuri scăzut pentru facultăți de sociologie face ca potențialul sociologiei de a fi influentă să fie redus.*

Câteva observații asupra orientării învățământului sociologic din perspectiva formării pentru piața muncii. Mi-ar fi greu să fac estimări din acest punct de vedere cu privire la alte facultăți decât Facultatea de Sociologie și Asistență Socială a Universității

București. De aceea mă voi concentra pe situația de la noi.

Deși sociologia este atractivă și, cel puțin până acum, absolvenții noștri au găsit locuri de muncă, constatăm că ei nu găsesc locuri de muncă în licee și nici chiar în sistemul universitar nesociologic. Marea lor majoritate, cu excepția institutelor de cercetare, care au o capacitate limitată de absorbție, și a facultăților de sociologie, care și ele sunt limitate, au pătruns, fapt extrem de pozitiv, în profesii practice. Informațiile pe care le avem indică faptul că ei sunt bine apreciați, dar ei simt că nu au o pregătire suficientă pentru multe dintre locurile de muncă pe care le găsesc. Totodată, datorită masei limitate de sociologi, ei au o capacitate competitivă redusă, locurile fiind masiv ocupate de absolvenți ai altor facultăți, care au o pregătire mult mai redusă. Din acest motiv, facultatea noastră a adoptat acum trei ani o altă strategie. Pe de o parte, am deschis masiv facultatea la candidați cu taxă. În anii I-III, pe lângă cei 100 de studenți fără taxă, avem în jur de alți 250 de studenți cu taxă. În acest fel crește masa de sociologi. În plus, facultatea noastră poate obține resurse financiare importante. Este însă foarte clar că situația aceasta exprimă o politică catastrofală a MECT.

În al doilea rând, am căutat să oferim chiar în cadrul facultății o pregătire mai bună pentru o serie de profesii practice înalt cerute în momentul actual. În ultimii doi ani am introdus module de șase-opt cursuri pentru ceea ce numim *subspecializări*: politici sociale, managementul resurselor umane, comunicare, sociologie politică, administrație publică. Deși sunt multe discuții în legătură cu această orientare, există unele semnale că studenții și absolvenții apreciază asemenea noi oportunități. La nivelul de master am accentuat o asemenea deschidere: am introdus o mare varietate de specializări, la care anul acesta vom mai adăuga câteva.

Propuneri pentru activitatea Asociației sociologilor în perioada următoare

Să facem demersurile necesare pentru introducerea sociologiei ca obligatorie în învățământul preuniversitar.

Organizarea unei discuții asupra programei sociologiei la liceu și stimularea îmbunătățirii manualelor.

Demersuri pentru introducerea sociologiei în sistemul universitar nesociologic. Producerea unor manuale adecvate pentru sociologia în învățământul nesociologic este extrem de importantă în momentul actual.

Organizarea unei discuții asupra orientării facultăților de sociologie. Facultatea noastră poate să organizeze o asemenea întâlnire. Cred că ar fi foarte utilă organizarea unei discuții și în revista *Sociologie Românească*. Evaluarea oportunității de a crea în cadrul facultăților de sociologie a unor subspecializări înalt cerute de piața muncii, dar și de nevoile de perspectivă ale dezvoltării societății noastre.

Dezvoltarea de forme postuniversitare de formare pentru profesii practice, în mod special absolvenților de sociologie, dar și a absolvenților din alte domenii.

- Lărgirea tematicii de studiu universitar în direcții ca:
- a) Analiza societăților globale;
  - b) Dezvoltarea teoriei și metodologiei dezvoltării sociale, atât la nivel global, cât și la nivel, sectorial, zonal și local;
  - c) Dezvoltarea capacității studenților de a lucra cu o largă varietate de indicatori: în afară de indicatori de opinie, indicatori sociologici obiectivi, indicatori socio-economici etc. Promovarea și difuzarea analizei problemelor sociale cruciale ale dezvoltării societății noastre, sociologia trebuind să sporească contribuția sa intelectuală la dezvoltarea societății noastre.

Notă. Expunere inaugurală la cel de-al II-lea Congres al Asociației Române de Sociologie (Oradea, 11-13 sept. 2003)